

Izazovi edukacije o primjeni zakona u digitalnom prostoru

Pripremio: dr.sc. Arben Murtezić, Centar za edukaciju sudija i tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine

Digitalna revolucija je, uz neslućene pogodnosti za privatni i poslovni život, donijela i do sada neslućene izazove za pravne profesionalce u svim sferama, od akademskih radnika do, naravno, praktičara kako u državnim institucijama tako i u privatnom sektoru. Prirodno, nije izostavljeno ni pravosuđe i to naročito u krivičnoj oblasti. Razlozi su brojni, a ovdje ćemo navesti samo neke od najvažnijih. Naime, pored pojave novih, kompjuterskih krivičnih djela u užem smislu i klasični oblici kriminala kroz upotrebu kompjutera i interneta imaju drugačiju formu i često ranije neviđene razmjere. Tako, recimo, krivično djelo prevare može kroz upotrebu interneta biti počinjeno ili barem pokušano nad hiljadama potencijalnih žrtava širom svijeta uz minimalan trud i ulaganje počinioca. U tom smislu, tako i riječi „otmica i ucjena” u razvijenom svijetu sve više asociraju na otimanje kompjuterskih podataka radi ucjene, a ne otmicu fizičkih lica ili vrijednih predmeta.

Dalje, danas kada govorimo o dobro poznatom zlu dječije pornografije gotovo automatski pomislimo na internet zbog toga što se, radi mogućnosti daleko bržeg i relativno anonimnog širenja, ovi sadržaji posljednjih par decenija gotovo u potpunosti distribuiraju putem interneta. Međutim, korištenje informacionih i komunikacionih tehnologija nije promijenilo samo način distribuiranja, već je rezultiralo novim pojavnim oblicima zloupotrebe djece u seksualne svrhe. Tako se pojavio čitav niz novih, često teško prevodivih termina, kao što su „grooming”, „sexting”, „sextortion”, te „virtuelna pornografija”.

Ovaj uzgredni primjer vezan za prevođenje je samo naznaka generalnog problema s kojim se susreću svi u bavljenju pravom i zakonima koji se odnose na digitalni prostor, gdje je engleski jezik neka vrsta zvaničnog ili univerzalnog jezika. Naime, u engleski jezik se stalno uvode novi termini kojima se označavaju pojave u ovoj oblasti i različite riječi dobijaju novo značenje, a pri tome često ni lingvistički, pravni ili tehnički stručnjaci nemaju ključni uticaj.

Primjera radi, i sama riječ *cyber* (čita se „sajber“) koja se koristi praktično u cijelom svijetu izvorno nema veze s kompjuterima. *Cyber* je skraćunica od riječi „kibernetika“ te se u našem jeziku ovaj puni naziv često može naći u zvaničnim prevodima, što inače nije slučaj na engleskom u ovom kontekstu. *Cyber* danas definira: kulturu kompjutera, informacione tehnologije i virtuelne stvarnosti. Međutim, nema naučnog ili stručnog objašnjenja zašto se tako intenzivno koristi osim što efektno zvuči.

Koristi se i niz drugih pojmova i termina te se i za one kojima je engleski jezik maternji često radi o nepoznatim riječima ili riječima koje imaju drugačije značenje od onoga koje je bilo uobičajeno. S druge strane, imajući u vidu razumljivu potrebu svake jurisdikcije da koristi svoj službeni jezik, jasno je da kod prevoda propisa i stručnih članaka iz ove oblasti dolazi do velikih problema. Često su rješenja koja se nude nerazumljiva i neprikladna za svakodnevnu upotrebu, a poznato je koliko je preciznost u izražavanju neophodna u pravu.

Sa aspekta ljudskih prava internet je dao jednu novu dimenziju pitanju slobode izražavanja i govoru mržnje, koji bi trebao predstavljati granicu ove slobode. Naime, internet za govor mržnje predstavlja platformu koja je opasnost od ove negativne pojave eksponencijalno multiplicirala na više načina. Danas umjesto dijeljenja letaka, govora na skupovima ili grafita, oni koji šire govor mržnje s par

klikova mogu doći do miliona ljudi i to relativno anonimno. Upravo ova anonimnost je jedna od okolnosti koja predstavlja izazov za agencije za sprovođenje zakona, ali i kriminologe i sociologe, zbog toga što su česti slučajevi da se osobe koje se u svakodnevnom životu ponašaju sasvim u skladu društvenim normama na internetu pokazuju različite oblike devijantnog ponašanja.

Svakako, od sudija i tužilaca se ne može očekivati da poznaju informacione tehnologije na nekom posebno visokom nivou. Međutim, razumijevanje osnova funkcionisanja kompjuterskog sistema je važno kao preduslov davanja adekvatnih naredbi vještacima, tumačenja tih nalaza kao i korištenja digitalnih dokaza. Svakako da se i u ovoj oblasti mora izbjeći primjedba da vještaci igraju glavnu ulogu u suđenju, što je inače prigovor koji se često čuje u stručnim raspravama. Fenomen koji posljednjih godina naročito zaukuplja pažnju jeste zloupotreba kriptovaluta u ilegalne svrhe, njihovim korištenjem za različite vrste zabranjene trgovine, te pranja novca. Dosta je indicija koje ukazuju na to da ova pojava nije zaobišla ni Bosnu i Hercegovinu, a sredstva i znanje potrebni za suzbijanje ovih zloupotreba su izuzetno limitirani.

Dalje, jedna od karakteristika kompjuterskog kriminala jeste da je međunarodni element redovno prisutan, daleko češće nego u fizičkom svijetu, što pitanje nadležnosti i važenje zakona usložnjava do nivoa koji se u fizičkom svijetu sreće u rijetkim predmetima ili samo u teoriji. Uobičajeni vidovi međunarodne pravne pomoći su često prespori za ovaj vid kriminala, te su uspostavljeni posebni mehanizmi koji često nisu dovoljno poznati profesionalnoj zajednici.

Sve navedeno se odnosi na kompjuterski kriminal kojem se, opravdano, posvećuje posebna pažnja. Međutim, uticaj informatizacije na druge oblasti života i prava koje nisu krivične je nemjerljiv. Tako, između ostalog, kada govorimo o ostvarivanju prava na privatnost i s tim povezanu zaštitu ličnih podataka, gotovo po pravilu se radi o digitalnom prostoru zbog čega se stalno postavljaju nova pitanja a broj sudskih predmeta raste. Dalje, tu su građanskopravni odnosi i poslovi, posebno u privredi, koji su kroz informatizaciju transformisani.

Dakle, sve navedeno, a lista je daleko od konačne, čini edukaciju nosilaca pravosudnih funkcija u ovoj oblasti posebno izazovnom i traži poseban pristup, jer često treba krenuti od osnova, za razliku od nekih drugih oblasti u kojima su sudije i tužiocu visoko stručni te u Centru traže samo nadogradnju.

Dosadašnje edukativne aktivnosti u ovoj oblasti

Svjestan izazova u pogledu suočavanja sa zloupotrebom savremene tehnologije u svrhu počinjenja krivičnih djela, i imajući u vidu stalnu potrebu za povećavanjem znanja o kompjuterskom kriminalu, Centar za edukaciju sudija i tužilaca u FBiH nastoji da svake godine prilikom kreiranja Programa početne obuke i stručnog usavršavanja, u samostalnoj organizaciji, ali i u saradnji s brojnim domaćim i međunarodnim organizacijama, nosiocima pravosudnih funkcija ponudi dovoljan broj aktivnosti iz ove oblasti u vidu obuka, radionica i konferencija, a s ciljem upoznavanja sudija i tužilaca s istraživačkim/forenzičkim tehnikama i računarskim kriminalom, te s načinima izvršenja krivičnih djela koji su zbog same prirode savremenih informacionih tehnologija veoma različiti i sve sofisticiraniji.

Iz tog razloga, CEST FBiH je prethodnih godina, kao jednu od kontinuiranih obuka iz krivične oblasti za sudije i tužioce, u svoj Program uvrstio seminar na temu „Visokotehnološki kriminal”.

Navedena aktivnost se realizuje svake godine, s naglaskom na upoznavanje sudija i tužilaca sa zakonskom regulativom *cyber* kriminala, različitim modalitetima krivičnih djela *cyber* kriminala i dokazivanjem istih, *cyber* terorizmom, uticajem interneta na organizovani kriminal u kontekstu

razvijanja znanja o organizovanom kriminalu, sticanja uvida u budući smjer organizovanog kriminala, prepoznavanja i razumijevanja savremenih karakteristika organizovanog kriminala, i sl.

U Izvještajima Evropske komisije za Bosnu i Hercegovinu iz prethodnih godina navodi se: „Potrebno je ojačati postojeće sposobnosti za borbu protiv kibernetskog kriminala (uključujući rješavanje problema *on-line* materijala seksualnog zlostavljanja djece) i učinkovite reakcije na prijetnje sigurnosti na internetu”. S tim u vezi, jedna od obuka iz ove oblasti, koja se kasnije razvila u specijalističku obuku, jeste specijalistička radionica za sudije, tužioce i ovlaštena službena lica, s ciljem unapređenja znanja o procesuiranju slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece u digitalnom okruženju, pod nazivom: „Seksualno iskorištavanje i zlostavljanje djece u digitalnom okruženju u BiH“. Navedena obuka je namijenjena jednoj grupi učesnika koja će proći sva tri Modula predviđena obukom, odnosno tri radionice iz domena nasilja nad djecom u digitalnom okruženju.

Ova aktivnost predstavlja saradnju entitetskih centara za edukaciju sudija i (javnih) tužilaca u FBiH i RS-u i međunarodne organizacije *Save the Children*. Neke od važnijih cjelina pokrivenih ovom obukom jesu zaštita djece od seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja u kontekstu međunarodnog i nacionalnog pravnog okvira, aktuelni primjeri procesuiranja krivičnih djela iz okvira seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja djece u BiH, prezentacija stanja i usklađenosti s međunarodnim zahtjevima na području materijalnog i procesnog krivičnog zakonodavstva, pravni okvir i analiza krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika iz odredbi entitetskih i Krivičnog zakona Brčko distrikta BiH, s fokusom na seksualno iskorištavanje i zlostavljanje s primjerima iz sudske prakse, forenzička istraga i digitalni okvir dokaza, elektronski dokazi i vještačenje digitalnih uređaja, digitalna forenzika i brojne druge.

Bitno je spomenuti i višesedmičnu aktivnost u saradnji s Fakultetom za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, UNSA – program „Zimska škola – Digitalna forenzika i sigurnost podataka“, koja za ciljnu grupu ima tužioce, istražitelje i tužilačke stručne saradnike/savjetnike, gdje se kroz predavanje, interaktivni rad u manjim grupama, plenarne rasprave i izradu praktičnih zadataka i vježbe usvajaju znanja iz forenzičke analize, pravnog okvira istraživanja i dokazivanja krivičnih djela u digitalnom okruženju, forenzike digitalnih uređaja i informacijske sigurnosti, te procesuiranja *cyber* kriminaliteta, a posebnost ovog programa je upoznavanje polaznika s osnovama *Windows* operativnog sistema, forenzičkim artefaktima na *Windows*-ima, alatima i postupcima digitalne forenzike *Windows*-a te primjenom alata digitalne forenzike na toj platformi.

Imajući u vidu važnost teme, Centar je uz podršku AIRE Centra objavio publikaciju pod nazivom „Govor mržnje *online* i u drugom javnom prostoru“, koja predstavlja prvi pregled normativnih rješenja i sudske prakse iz svih grana prava koje regulišu govor mržnje u BiH, ali i u regionu, s osvrtom na regulaciju elektronskih medija i interneta i procesuiranje govora mržnje učinjenog ovim putem. Publikacija je izazvala veliku pažnju stručne i opšte javnosti, ne samo u Bosni i Hercegovini, te je prikaz objavljen i u referentnom žurnalu u Republici Srbiji.

Jedna od kontinuiranih uspješnih saradnji, koja je protekle godine značajno intenzivirana, jeste svakako saradnja s Vijećem Evrope u okviru projekta *iPROCEEDS-2* unutar kojeg je održan veći broj višednevnih aktivnosti usmjerenih na unapređenje vještina organa krivičnog pravosuđa u vezi sa aspektima međunarodne saradnje predviđene Budimpeštanskom konvencijom o *cyber* kriminalu i Dodatnim protokolom, uz poseban naglasak na osiguranje elektronskih dokaza i imovinsku korist stečenu kriminalom na internetu. Također, održane su i dvije radionice o međunarodnoj pravnoj pomoći – regionalna i domaća – gdje se raspravljalo o postupku međunarodne pravne pomoći i stanju nacionalnog zakonodavstva u pogledu međunarodne pravne pomoći, procjeni situacije u Bosni i Hercegovini u vezi s procedurom MPP-a, razvoju standardnih smjernica za izradu i obradu

zahtjeva za međusobnu pravnu pomoć za krivične predmete koji uključuju kompjuterski kriminal i elektronske dokaze, najboljoj praksi za međunarodnu pravnu pomoć, postojećim obrascima za međunarodnu pravnu pomoć koji bi mogli pozitivno uticati na efikasnost prakse i sam postupak međunarodne pravne pomoći, te o brojnim drugim važnim pitanjima.

Navedene radionice su svakako imale veliki značaj, imajući u vidu potrebu povećanja sposobnosti u razmjeni informacija o *cyber* kriminalu na međunarodnom nivou i u korištenju obrazaca (*templates*) za međunarodne zahtjeve za prikupljanje i obradu podataka u istrazi i prilikom procesuiranja kibernetičkog kriminala.

Uspješna saradnja s Vijećem Evrope u okviru navedenog Projekta se nastavlja i ove godine, organizovanim odlaskom određenog broja sudija, tužilaca i ovlaštenih službenih lica na edukaciju o elektronskim dokazima. Također, u drugoj polovini godine, za sudije i tužioce će biti organizovana trodnevna napredna obuka o tehnikama elektronskih dokaza i prihodima stečenim računarskim kriminalom sa sofisticiranim načinima izvršenja krivičnih djela, pod nazivom „Visokotehnoški kriminal, elektronski dokazi i prihodi od kriminala na mreži”.

Isto tako, ono što ne spada formalno i eksplicitno u ovaj domen ali je faktički neodvojivo jeste edukacija iz oblasti zaštite ličnih podataka. S tim u vezi, Centar je u februaru 2022. godine organizovao seminar na temu „Zaštita ličnih podataka”, dok je trenutno u toku obuka na temu „Zaštita podataka i pravo na privatnost” u saradnji s HELP projektom Vijeća Evrope.

Naredni koraci

Centar će i dalje nastojati da na napredovanje metoda učinilaca krivičnih djela upotrebom savremenih tehnologija odgovori osposobljavanjem nosilaca pravosudnih funkcija, ali i drugih službenih lica čiji je zadatak procesuiranje učinilaca i sprečavanje učinjenja krivičnih djela u digitalnom prostoru, te će ulagati napore u poboljšanje obima i kvaliteta obuka koje su usko vezane za navedenu materiju. Pored toga, veću pažnju će dobiti pitanje zaštite privatnosti i ličnih podataka koje uglavnom ne spada u krivičnu oblast te građanskopravni odnosi u digitalnom okruženju.

Obzirom na gore opisanu složenost i važnost materije, resursi koji su proizašli iz intenzivne međunarodne saradnje koju je naša institucija razvila u proteklom periodu će biti dodatno usmjereni u ovom pravcu.

Isto tako, poznato je da i državne institucije najbogatijih zemalja kao i snažne međunarodne organizacije umnogome računaju na javno-privatno partnerstvo i u Centru ćemo ispitati mogućnosti za ovakav model rada.